

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію ВОВЧКО Марії Іванівни
«Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині
XIX – на початку XX ст.», подану на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук із спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія**

Конкретно-історичний аналіз та науково-теоретичне, історико-філософське осягнення проблематики, пов'язаної із багатовимірними процесами міжкультурної комунікації, синтезу традиційних духовних цінностей і соціальних інновацій, взаємодії різних етнічних громад у контексті розвитку полінаціональної держави, взаємопроникнення різнорідних культурно-цивілізаційних феноменів, набувають нових ракурсів завдяки зверненню до історії єврейських громад на теренах Центрально-Східної Європи. Аналіз широкого спектру проблем етнокультурної, соціально-психологічної інтеграції і трансформації єврейської спільноти, взаємодії із державними інституціями є важливою передумовою осмислення комплексу причинно-наслідкових зв'язків соціокультурного розвитку Австро-Угорської монархії другої половини XIX – початку XX ст. – періоду, що позначився встановленням у більшості європейських країн політичних режимів, які характеризувалися поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, масштабними суспільно-політичними перетвореннями, посиленням ролі політичних партій і громадських організацій, представницьких органів влади, запровадженням виборних органів місцевого самоврядування, законодавчим закріпленням основних демократичних свобод.

Загальна канцелярія
ЛНУ імені Івана Франка
Вхідний № 1125
22. листопада 2016.

Дослідження етнокультурного чинника історичного розвитку має особливе значення для з'ясування специфіки внутрішньополітичного життя Австро-Угорщини на тлі міжнародних відносин другої половини XIX – початку XX ст., позначених поглибленням економічного, колоніального, військово-політичного суперництва провідних європейських держав, нарощуванням шовіністичних настроїв і гонки озброєнь, розколом Європи на ворогуючі військово-політичні блоки, що створювало безпрецедентну загрозу європейській цивілізації.

На сучасному етапі актуальність етнонаціональних досліджень підсилюється їхньою суспільно-політичною значимістю задля пошуків механізмів розв'язання глобальних проблем, зумовлених загостренням міжнаціональної і міждержавної конфронтації, посиленням ксенофобських настроїв, міжрелігійними й міжконфесійними конфліктами, нівелюванням принципів толерантності й верховенства права.

У контексті осмислення соціально-демографічного становища єврейського населення, феномену адаптації євреїв у християнському культурно-цивілізаційному середовищі, специфіки й динаміки розвитку традиційно-побутової культури єврейських громад, багат шарового процесу єврейської самоідентифікації, значення міжособистісних відносин як чинника міжкультурного діалогу, з'ясування місця та ролі євреїв у економічному, суспільно-політичному й громадсько-культурному житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. становить інтерес дослідження Марії Іванівни Вовчко.

Рецензована дисертація є чітко структурованою, вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури й додатків. Вступ праці містить усі необхідні складові:

обґрунтування актуальності теми, зв'язку з планами наукових досліджень кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка, визначення об'єкта, предмета, хронологічних та географічних меж, мети і завдань, методів, а також наукової новизни дослідження, його практичного значення.

У першому розділі М.І. Вовчко узагальнила результати студій, присвячених історії східноєвропейського єврейства, взаєминам євреїв із сусідніми етнокультурними спільнотами, проблемам співвідношення асиміляційних процесів і прагнення до збереження єврейської ідентичності, механізмам інтеграції євреїв до інокультурного середовища, виокремила тематичні пріоритети, світоглядні й концептуальні позиції авторів, акцентувавши увагу на сучасних тенденціях до посилення антропологічно орієнтованих досліджень міждисциплінарного характеру. В результаті аналізу стану наукового опрацювання теми дисертантка дійшла висновку щодо незавершеності процесу визначення й узгодження відповідної термінології та наголосила на проблемі уточнення змісту поняття «асиміляція», яке по-різному тлумачиться дослідниками, а також окреслила нові перспективні напрями розвитку єврейських студій, недостатньо вивчені аспекти теми, здатні пролити нове світло на історичне минуле євреїв Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Здійснена М.І. Вовчко характеристика джерельної бази дослідження засвідчує її репрезентативність. Авторка виявила, здійснила джерелознавчий аналіз та інтерпретацію широкого кола документів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України м. Львова, Державному архіві Львівської області, відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Головному архіві давніх актів у Варшаві, Державному архіві у Перемишлі, Національному архіві у Кракові тощо. У рамках рецензованої дисертації здійснено дослідження й класифікацію

вагомого пласту опублікованих джерел, визначено їхній інформаційний потенціал. Йдеться насамперед про законодавчі акти, матеріали офіційного діловодства, періодику, джерела приватного походження: щоденники, мемуари, епістолярії. У контексті актуалізації історії повсякденності становить інтерес залучення дисертанткою зображувальних джерел (фото, малюнків, карикатур), що віддзеркалюють деталі побуту, зовнішнього вигляду, емоційного стану євреїв, сприяючи відтворенню культурно-психологічного колориту епохи та фокусуванню уваги на звичайній людині і реаліях її буденного життя.

Характеризуючи теоретико-методологічні засади дисертації, М.І. Вовчко висвітлила сучасні наукові підходи до розробки категоріального апарату й вивчення процесів асиміляції євреїв, окреслила семантику ключових термінів «асиміляція», «інтеграція», «акультурація», «емансипація» тощо. Багатоаспектність поставленої наукової проблеми зумовлює міждисциплінарний характер дослідження, що відкриває можливість відтворення процесу міжкультурної взаємодії у соціально-історичному контексті.

У другому розділі праці розглядається соціодемографічний розвиток єврейського населення, специфіка міграційних процесів, місце і роль євреїв у соціотопографії Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Авторка акцентувала увагу на критичному аналізі статистичної інформації з урахуванням впливу ідеологічного, політичного чинників на рівень її достовірності. На основі аналізу нормативно-правових актів, зокрема «Патенту про толеранцію для галицьких євреїв» (1789), Конституцій від 25 квітня 1848 р. і 4 березня 1849 р. та Конституції Австро-Угорщини 1867 р., висвітлено еволюцію правового статусу єврейського населення, особливості його законодавчого регулювання та проблеми імплементації. Дисертанткою розкрито специфіку організації єврейських громад як осередку традиційних культурних цінностей та інструменту комунікації із органами державної влади,

простежено спроби держави здійснити регулювання діяльності гмін та причини невдачі проектів їхнього докорінного реформування. Охарактеризовано участь єврейського населення в соціально-економічному житті Галичини, на основі статистичних даних здійснено аналіз структури та динаміки розвитку зайнятості євреїв у взаємозв'язку зі зміною їхнього соціального статусу й стандартів життя, окреслено внесок у розвиток торгівлі, лихварства, ремісництва, банківської справи, нафтової промисловості тощо.

У третьому розділі дисертації з'ясовано роль світської освіти в процесі соціальної інтеграції євреїв, як інструменту досягнення соціальної та політичної рівноправності, виявлено особливості державної культурно-освітньої політики щодо єврейського населення, внесок добродійних організацій, передусім Фундації Гірша, у справу заснування та підтримки шкіл для євреїв, завдяки залученню статистичних даних, і зокрема результатів авторських підрахунків, висвітлено динаміку зростання освітнього рівня єврейського населення, його питомої ваги серед учнів німецькомовних і польськомовних гімназій, студентства й професорсько-викладацького складу університетів.

Охарактеризовано специфіку традиційного територіального розміщення єврейського населення в міському просторі Галичини, проаналізовано соціотопографічні зміни, що набули розвитку впродовж другої половини XIX – початку XX ст. у зв'язку із зняттям правових обмежень щодо розселення євреїв, визначено роль в асиміляційних процесах міст як осередків взаємодії різних соціокультурних систем.

З'ясовано особливості соціально-економічної асиміляції, вплив імплементації положень Конституції 1867 року на модернізацію єврейської громади, розширення її участі в структурі зайнятості населення Галичини, а також висвітлено нові можливості вкладення євреями власних капіталів у розвиток краю, самореалізації в інтелектуальній сфері, підтримки діяльності

професійних і просвітницько-добročинних організації задля захисту своїх громадянських прав й економічних інтересів. Порушено питання взаємозв'язку процесів соціально-економічної емансипації та національної самоідентифікації.

Розкрито значення громадсько-політичної діяльності як чинника асиміляції, специфіку взаємодії між поступовими та консервативними колами єврейства, між іудеями та християнами. Висвітлено становлення полонофільських єврейських громадських організацій, періодичних видань, культурно-освітніх установ, місце і роль євреїв у представницьких органах влади, а також участь у соціал-демократичному русі.

У четвертому розділі на основі мікроісторичного аналізу індивідуального життєвого досвіду й соціопсихологічних змін на рівні окремих особистостей досліджено механізми культурної адаптації євреїв до християнського середовища. Висвітлено специфіку заохочуваного австрійським урядом процесу трансформації єврейської релігійної традиції під впливом Гаскали, особливості запозичення елементів християнської обрядовості, набуття поступовими євреями ролі посередників між єврейськими громадами та державною владою, сприяння розвитку діалогу з польською та німецькою культурами, виконання широкого спектру суспільно-політичних, культурно-освітніх, добročинних функцій, розкрито проблеми у взаємовідносинах між поступовими та ортодоксальними євреями. Виявлено значення мовного чинника як одного з механізмів соціокультурної адаптації євреїв. Розкрито сутність процесів мовної інтеграції, у контексті поглиблення взаємодії єврейських громад та християнського суспільства, при одночасному збереженні етнічної ідентичності. Досліджено зміни в традиційно-побутовій культурі, моделях світогляду, нормах поведінки, самоідентифікації євреїв та їх сприйняття християнським оточенням. Визначено суспільно-політичні передумови й мотивації зміни євреями віросповідання, специфіку взаємин неофітів із традиційною єврейською спільнотою, особливості інтеграції до

християнського соціуму, здійснено аналіз статистичної інформації щодо хрещень іудеїв.

Дисертацію завершують висновки, в яких наголошується на змінах, що в контексті асиміляційних процесів відобразилися на зовнішньому вигляді, повсякденному житті, світогляді й самоідентифікації галицького єврейства – насамперед його елітарних прошарків. Визначено вплив на правове становище єврейського населення та розвиток процесів емансипації політики освіченого абсолютизму Марії Терезії та Йосифа II, яку дисертантка характеризує як фундамент подальших проектів асиміляції. Акцентується увага на значенні Революції 1848 р. для піднесення громадсько-політичної активності євреїв та набуття досвіду вибудовування діалогу з християнами, а також Конституції 1867 р., згідно з якою єврейському населенню гарантувалися основні громадянські права. Розкрито роль світської освіти як засобу соціальної інтеграції євреїв, пізнання ними інших культур, наголошується на зростанні рівня їхньої освіченості, присутності в середніх і вищих навчальних закладах, що, з одного боку, мало сприяти здобуттю ними рівноправного становища в суспільстві, а з іншого, спричиняло певне посилення антагонізму з християнами. Відзначається, що й після зняття обмежень у виборі місця проживання більшість євреїв не полишали власної спільноти, зв'язок із якою зберігали, навіть асимілюючись, а відтак, лінії етнокультурного розмежування в соціотопографічному просторі Галичини залишалися. Окреслено роль громадсько-політичної діяльності як механізму інформування суспільства щодо «єврейського питання», зазначено тенденції до швидкої політизації асиміляційного руху. Розкрито основні чинники соціокультурної адаптації євреїв, трансформації їхніх морально-етичних та естетичних орієнтацій: реформування релігійної обрядовості, мовна інтеграція, що набувала особливої специфіки внаслідок багатомовності Галичини, зміна імен, зовнішнього вигляду, побутової культури й норм поведінки. Підсумовуючи, М.І. Вовчко наголошує на феномені часткової

асиміляції та багатоаспектності, багатошаровості процесу єврейської самоідентифікації, адже «галицьке суспільство давало євреям більшу свободу у виборі того, з яких елементів будувати свою ідентичність» (с.180).

Водночас слід зауважити, що рецензоване дослідження не позбавлене деяких недоліків. Формулювання назв розділів і підрозділів є занадто лапідарними, недостатньо інформативними й не відображають повною мірою предмет дослідження.

Відповідно до вимог ДАК, доцільно було би при обґрунтуванні актуальності приділити більше уваги значимості дисертації (у контексті порівняльного аналізу здобутків світової історіографії проблеми) для науково-теоретичного розвитку відповідних галузей (напрямів) історичної науки.

Задекларована авторкою відмова від хронологічного принципу при дослідженні стану наукового опрацювання теми (с.9) є дискусійною з теоретико-методологічного погляду, у контексті завдань здійснення комплексного історіографічного аналізу, виявлення генезису, основних етапів, тенденцій розвитку методологічних напрямів і пріоритетних проблем в історичному контексті, на тлі узагальнюючого аналізу соціокультурних умов певного історичного періоду.

У розділі, присвяченому аналізу історіографії проблеми, варто було би приділити увагу діяльності Я. Дашкевича щодо розробки теоретико-методологічних засад досліджень історії українсько-єврейських відносин, окреслення перспективних напрямів юдеознавчих студій, популяризації єврейської історії на сторінках не лише наукових періодичних видань, але й газет, а також на міжнародних наукових конференціях (зокрема, в Києві та Москві).

Не враховано науковий доробок (у тому числі й стосовно теми рецензованої дисертації) засновника Центру єврейських досліджень Грацького університету К. Хьодля, зокрема:

- Hödl K. Vom Shtetl an die Lower East Side: Galizische Juden in New York. – Wien: Böhlau, 1991. – 305 s.: ill.
- Hödl K. Als Bettler in die Leopoldstadt: galizische Juden auf dem Weg nach Wien. – Wien: Böhlau, 1994. – 331 s.: ill.
- Hödl K. Wiener Juden, jüdische Wiener: Identität, Gedächtnis und Performanz im 19. Jahrhundert. – Wien: StudienVerl, 2006. – 197 s.: ill.

Доцільно було би проаналізувати публікації заснованого 1965 року часопису Центру австрійських досліджень Міннесотського університету “Austrian History Yearbook”, присвяченого історії територій Центральної Європи, що входили до складу монархії Габсбургів, наприклад, працю В.Д. Годсея (Godsay William D.) The Nobility, Jewish Assimilation, and the Austro-Hungarian Foreign Office in the late Imperial Era // Austrian History Yearbook, XXVII (1996), p.155-180.

У контексті висновку М.І. Вовчко щодо невисокого рівня популярності та скромних результатів юдеознавчих досліджень в Україні (с.9) не варто було би оминати увагою принаймні захищені впродовж останніх років докторські й кандидатські дисертації, зокрема:

- Жерноклеєв О.С. Національні секції Австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890 – 1918 рр.): Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.02. – Чернівці, 2007.
- Кальян С.Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на українських землях у складі Російської імперії (середина ХІХ століття - 1903 р.): Автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.05. – Київ, 2009.
- Доценко В.О. Єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2015.
- Котляр Є.О. Синагоги України другої половини ХVІ – початку ХХ століть як історико-культурний феномен: Автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.01. – Харків, 2001.

- Рудницька Н.В. Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX століття: Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2002.
- Безаров О.Т. Політика російського уряду в єврейському питанні наприкінці XIX століття (1881-1894 рр.): Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 07.00.02. – Чернівці, 2003.
- Гончаров В.В. Єврейське населення Південно-Східної України 1861-1917 рр.: Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 07.00.01. – Донецьк, 2005.
- Морозова А.В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 07.00.01. – Харків, 2005.
- Щукін В.В. Становище єврейського населення в Херсонській губернії в XIX – на початку XX століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2006.
- Романюк Л.Б. Музичне життя Станіславова другої половини XIX – першої третини XX століття: Автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.01. – Львів, 2007.
- Рибак О.А. Хасидизм як вияв реформаційних процесів в іудаїзмі на території Російської імперії в середині XVIII – на початку XX сторіччя: Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 09.00.11. – Київ, 2008.
- Скус О.В. Трансформація конфесійних осередків на Уманщині (1793-1917 рр.): Автореф. дис. ...канд.іст.наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький, 2008.
- Шевчук-Бела Я.В. Правове становище національних меншин Півдня України у складі Російської імперії наприкінці XVIII – на початку XX ст. (на матеріалах Одеси): Автореф. дис. ...канд.юрид.наук: 12.00.01. – Одеса, 2008.
- Овчаренко Т.С. Культурологічні аспекти еволюції єврейського театру в Україні: Автореф. дис. ...канд. культурології: 26.00.01. – Харків, 2009.
- Волошина Т.К. Музичний простір єврейських містечок східноєвропейського регіону (XIX – початок XX століть): Автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.03. – Київ, 2010.
- Андрійчук М.Т. Українсько-єврейський дискурс у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.): Автореф. дис. ...канд. наук із соціальних комунікацій: 27.00.05. – Київ, 2011.
- Геркерова О.М. Ідеї сімейного виховання на засадах єврейської етнопедагогіки (кінець XIX – початок XX століття): Автореф. дис. ...канд.пед.наук: 13.00.01. – Ялта, 2011.
- Васьків Н.А. Єврейське питання в програмах та діяльності політичних партій Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02. – Львів, 2012.

- Трофімук Т.М. Рекрутська повинність єврейського населення у 1827-1874 рр. (на матеріалах Волинської губернії): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Луцьк, 2012.
- Яшин В.О. Єврейське населення Катеринославщини й Херсонщини в соціально-культурних та економічних процесах другої половини ХІХ століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2012.
- Крічкер О.Ю. Життя єврейського населення провінційних містечок Правобережної України в першій третині ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Черкаси, 2013.
- Бородій А.І. Євреї в аграрних відносинах на території Правобережної України в 1861-1914 роках: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. – Кам'янець-Подільський, 2014.

З метою подолання однобокого погляду на досліджувану проблему, більш глибокого осмислення історії євреїв Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., і насамперед висвітлення становища єврейських іммігрантів із Російської імперії, специфічних проблем їхньої інтеграції до культурного простору Австро-Угорщини, доцільно було би застосувати порівняльний аналіз соціокультурних процесів, що відбувалися на територіях Австро-Угорщини, з одного боку, та Російської імперії, з іншого. У цьому контексті, зокрема, становлять інтерес метричні книги рабинатів, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України м. Києва, а також документи фонду «Київська духовна консисторія» (ф.127) щодо прийняття євреями християнства, фонду «Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора» (ф.442), де містяться матеріали відносно міграційних процесів серед єврейського населення, переходу євреїв із іудаїзму в православ'я, протидії хасидів русифікації, встановлення нагляду за синагогами, молитовними домами, справи за звинуваченнями рабинів у «передчасному похованні тіл померлих», статистичні дані щодо чисельності осіб іудейського віросповідання, кількості кагалів, шкіл і синагог тощо.

Задля глибшого науково-теоретичного осягнення процесів синтезу культурних традицій, естетичних цінностей слід було би приділити більше

уваги аналізу внеску євреїв у розвиток культури Австро-Угорщини епохи модерну, ролі мистецтва (й інтелектуальної сфери загалом) як інструменту їх соціальної інтеграції. Адже, за влучним висловом С. Цвейга, «...віденське єврейство ...стало творчо родючим, створивши мистецтво зовсім не специфічно єврейське, а, навпаки, глибоко й підкреслено австрійське, віденське по суті» («Учорашній світ: спогади європейця»).

У рамках здійснення класифікації джерел за видовою ознакою дискусійним є об'єднання в одну групу джерел особового походження (мемуарів, щоденників, епістоляріїв) та особових справ, що зазвичай містять у собі різні види джерел, і зокрема, офіційну діловодну документацію.

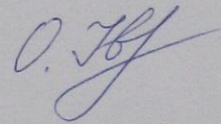
У висновках дисертації недостатньо чітко відображено деякі зі сформульованих у вступі завдань, зокрема, щодо виокремлення найбільш доступних для євреїв напрямів економічної активності та визначення їхнього значення для процесів асиміляції, а також щодо розкриття політичної ваги ідеї асиміляції та ролі політичних партій як платформи для зближення євреїв та християн з подібним соціальним статусом.

Результати наукових досліджень М.І. Вовчко пройшли відповідну апробацію, обговорювалися на засіданні кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка, оприлюднювалися на міжнародних науково-практичних конференціях. Основні положення дисертації викладені в авторефераті та статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях. Практичне значення рецензованої праці полягає в можливості використання її матеріалів у науково-дослідній роботі, при підготовці навчальних посібників, розробці лекційних курсів із всесвітньої історії.

Загалом висловлені побажання та зауваження, що насамперед засвідчують перспективи подальших досліджень М.І. Вовчко, не впливають на науково-теоретичний рівень праці та її високу оцінку. Отже, зважаючи на

актуальність, новизну, оригінальність та практичну значимість отриманих наукових результатів, дисертація Марії Іванівни Вовчко «Асиміляційні процеси єврейського населення Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст.» відповідає вимогам пп.9, 11 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567, а здобувачка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент:
старший науковий співробітник
відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України
Інституту історії України НАН України
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

О.А. Іваненко

